

MÜSLÜMANLARIN FETHİNDEN MERVANİLERİN YIKILIŞINA KADAR MEYYÂFÂRİKÎN*

Prof.Dr. Adnan DEMİRCAN
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Meyyâfârikîn, 19/640'da İyâz b. Ganm tarafından sulhla fethedilmiş; Müslümanlar tarafından fethinden Mervanîlerin yıkılışına kadar geçen yaklaşık dört buçuk asırlık sürede el-Cezîre bölgesinin önemli şehirlerinden biri olmaya devam etmiştir.

Özellikle Abbasîler döneminde bölgeye hâkim olan Şeyhoğulları, Hamdanîler ve Mervanîler zamanında şehrin siyasî önemi artmıştır.

Sağlam bir sura sahip olan şehir, Hamdanîlerden Seyfuddevle ile Mervanîlerden Nasruddevle döneminde büyük bir gelişme göstermiş; bu arada ilim adamlarının, şairlerin ve edebiyatçıların uğrak yerlerinden biri olmuştur.

Şehrin, Mervanîler döneminde, çevredeki devletlere yayılan Şîliğe rağmen Sünnîliğin sağlam bir kalesi olarak kalması, birçok Sünnî âlimin buraya sığınmasına vesile olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Meyyâfârikîn, Silvan, Şeyhoğulları, Hamdanîler, Mervanîler, Seyfuddevle, Nasruddevle.

ABSTRACT

Mayyafariqin From its Conquest by the Muslims to the Fall of Marwanids

Mayyafariqin was conquered by İyad b. Ghanm in 640 (H 19) through a peaceful agreement. In the course of the nearly four and a half centuries from its conquest by the Muslims to the fall of the Marwanids, it remained as one of the significant cities in the region of al-Jazirah. In the Abbasid era, its political significance particularly boosted during the periods when the region fell into the control of the Sons of Sheikh, the Hamdanids and the Marwanids.

The city that was surrounded by unyielding walls made great advancement during the reigns of Sayf al-Dawlah of the Hamdanids, and of Nasr al-Dawlah of the Marwanids. In the meantime, the city turned to be a popular place where many scholars, poets and authors frequented.

Although the Shiite was expanding in many adjacent states at the time, it maintained its Sunnite faith, and therefore this caused many Sunnite scholars to take shelter in it.

Key Words: Mayyafariqin, Silvan, the Sons of Sheikh, Hamdanids, Marwanids, Sayf al-Dawlah, Nasr al-Dawlah.

* Bu çalışma, 26-27 Nisan 2008 tarihlerinde Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde düzenlenen *Uluslararası Silvan Sempozyumu*'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

VII.-XI. yüzyıllar arasında Meyyâfârikîn (Silvan), siyasî, kültürel ve sosyal bakımdan el-Cezîre bölgesinin önemli şehirlerinden biridir. Siyasî merkez olarak uzun yıllar önemini koruduğu gibi, kültürel açıdan da önemli bir şehirdir. Bayındır bir şehir olan Meyyâfârikîn'in etrafında sağlam bir sur bulunmaktadır.

Müslümanların bölgeye hâkimiyetinden önce şehir, Bizanslılarla Sasanîler arasında mücadele alanındaki önemli şehirlerden biriydi. Meyyâfârikîn, - Müslümanların fethinden bir süre önce- 589 yılında Sasanîlerin eline geçmiş; ancak 591 yılında bir yardıma karşılık Bizanslılara iade edilmiş ve Müslümanların fethine kadar onların elinde kalmıştır.

A. Meyyâfârikîn'in Müslümanlar Tarafından Fethi

Meyyâfârikîn, Hz. Ömer döneminde İyâz b. Ganm tarafından sulhla fethedilmiştir (19/640).¹ Kaynaklarımız, Müslümanların Âmid'de olduğu gibi Meyyâfârikîn'de bir mukavemetle karşılaştıklarını kaydetmez.² İyâz'ın komutanlarından Eşter'i Âmid ve Meyyâfârikîn'in fethiyle görevlendirdiğine dair rivayetler bulunduğu gibi, bu iki şehrin fethine bizzat katıldığı da rivayet edilir.³ İyâz b. Ganm, el-Cezîre'yi fethetmek üzere Şaban 18/Ağustos 639'da bölgeye girmiş ve kısa bir muhasaradan sonra Urfa'yı sulhla fethetmiştir. Urfalılarla akdedilen anlaşmanın şartları, bundan sonra fethedilen yerler için örneklik teşkil etmiş; Meyyâfârikîn de aynı şartlarla⁴ fethedilmiştir.

el-Cezîre bölgesinde fethedilen şehirlerin ahalisiyle yapılan anlaşmalarda, cizyelerini ödedikleri sürece canları, malları, kadın ve çocukları, şehirleri ve değirmenlerinin emniyette olacağı; kiliseleri ve çevresindeki arazilerin onlara ait olduğu, bunlara dokunulmayacağı ve yıkılmayacağı; mevcut olanlardan başka kilise inşa edemeyecekleri; çan çalmayacakları, paskalya kutlamayacakları ve haçlarını göstermeyecekleri; evlerine kimsenin oturmayacağı; yolunu bulamayanlara yol gösterecekleri; yolları ve köprüleri tamir edecekleri; Müslümanlara iyi "nasihat" edecekleri; bu şartlara riayet etmedikleri takdirde himaye görme-yecekleri⁵ koşulları yer alıyordu.

Vâkidî'ye nispet edilen *Fütûhu's-Şâm* isimli kitapta Meyyâfârikîn'in fethi, bazı mucize hikâyeleriyle süslenerek anlatılmıştır. Kitapta İyâz b. Ganm'ın Âmid'i fethinden sonra orada dört ay kaldığı, askerlerinden el-Hakem b. Hişâm'ın⁶ Meyyâfârikîn üzerine akınlar yapmak üzere kendisinden izin istediği,

¹ Minorsky, "Meyyâfârikîn", İA, VIII, 198.

² Bk. İbnu'l-Esîr (1), I, 440.

³ Çubukçu, "İyâz b. Ganm", TDVİA, XXIII, 498.

⁴ Belâzurî, I, 208; İbnu'l-Esîr (1), I, 440; Himyerî, s. 567; Nüveyrî, V, 226.

⁵ Fayda, s. 167-168.

⁶ Kitapta bu şahsın adı el-Hakem b. Hişâm şeklinde geçiyorsa da İyâz ile birlikte Suriye ve Filistin fethlerinde maiyetinde bulunan şahıs Hişâm b. el-Hakîm b. Hizâm el-Kureşî el-Esedî olup Hz. Hatice'nin kardeşi Hizâm'ın torunudur (Sönmez, "Hişâm b. Hakîm", TDVİA, XVIII, 155).

izin vermesi üzerine yanına Ensârdan ve Muhacirlerden 100 Sahabî olarak Meyyâfârikîn'e gittiği anlatılır. el-Hakem, askerleriyle buraya ulaştıktan sonra şehrin etrafını inceledi ve Koyun Burcu denilen burcun önüne geldi. Burada "Allah'tan, bir çarpışma olmaksızın şehri fethetmeyi diliyorum." diyerek dua etti; sözünü tamamlar tamamlamaz, burç duvarından kendilerine bir kapı açıldı. Müslümanlar bu yoldan şehir merkezindeki Mariya Kilisesi diye bilinen büyük kiliseye gittiler. Bu sırada Hıristiyanların bir bayramı vardı. Hıristiyanlar dua için kiliseye gidince Sahabîlerin kilisenin kapısında durduklarını gördüler. Bağırma-ları üzerine insanlar olanlardan haberdar oldu. Şehrin Aslagoras isimindeki yöneticisi gelip kim olduklarını sordu; Resûlullah'ın Ashabı olduklarını söylediler. Aralarında geçen uzun konuşmadan sonra Aslagoras adamlarıyla birlikte Müslüman oldu ve ahaliden şehri Müslümanlara teslim etmelerini istedi. Düşünmek için ondan üç gün süre istediler. Kendi aralarında yaptıkları müzakereler sonunda şehri Müslümanlara teslim etmemeye karar verdiler ve silahlarını kuşanarak Müslümanlarla savaştılar. Gece olunca Dabbe b. Adî komutasındaki 500 kişilik bir süvari birliğinin şehre geldiğini gördüler. Bu birliğin gönderilme sebebi İyâz b. Ganm'ın Hz. Peygamber'i rüyada görmesi, onun Meyyâfârikîn'de olanları İyâz'a anlatması ve oraya bir askerî birlik göndermesini emretmesiydi. İyâz uykusundan uyanınca bu birliği gönderdi. Birlik mucizevî bir şekilde aynı gece şehre ulaştı. Onları şehrin yöneticisi karşıladı. Geleceklerinden nasıl haberdar olduğunu sorduklarında, onun da Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü, geleceklerini haber verdiğini anlattı. Ahali, Müslümanlara karşı koyamayacaklarını anlayınca teslim oldular. Resûlullah'ın Ashabı silahlar hariç malları hususunda onlara güvence verdiler. Bunun üzerine bütün silahlarını teslim ettiler. Müslümanların doğru sözlü olduklarını görünce az bir kısmı hariç Müslüman oldular. el-Hakem b. Hişâm ve on arkadaşı onlara dini öğretmek için orada kaldı. Dabbe, yanındakilerle birlikte Âmid'e, İyâz'ın yanına döndü.⁷ Diğer kaynaklarda bulamadığımız bu hikâyenin hangi koşullar altında oluştuğunu bilemiyoruz.

B. Emevîler Döneminde Meyyâfârikîn

Emevîler döneminde Meyyâfârikîn, genellikle Âmid'le birlikte yönetilmiştir. Bu dönemde şehrin bölge içinde önemli bir siyasî merkez olduğu söylenemez. Burası Bizans'ın ilgi alanında olduğu için yoğun nüfus hareketlerinin olması kaçınılmazdır. Ancak Râşid Halifeler döneminden başlayarak ilk asırda bölgeye ciddi bir Arap nüfusun yerleştiği muhakkaktır. Bölgede Bekr ve Tağlib kabilelerinin bazı kollarının göçebe olarak yaşadıkları, bazılarının ise zamanla yerleşik hayata geçtikleri anlaşılmaktadır.

Abdullah b. ez-Zübeyr'in Irak valisi olan kardeşi Mus'ab b. ez-Zübeyr'in Musul'a tayin ettiği İbrahim b. el-Eşter, Musul'da ikamet ederek valilerini el-Cezire'nin şehirlerine gönderdi. Bu sırada Meyyâfârikîn'e de Abdullah b. Müs-

⁷ Vâkıdî, I, 377-379.

lim'i tayin etti.⁸

Kaynaklarımızda Emevîler döneminde şehirde valilik yapan bazı kişilerin isimleri zikredilir. Mesela Ömer b. Abdülaziz zamanında Cezîre ve suğur bölgesinin valiliğine Meymûn b. Mihrân tayin edildi; Meyyâfârikîn ve Âmid'e ise kardeşi Sa'd b. Mihrân'ı vali olarak atadı. Yezîd b. Abdülmelik'in hilafetinde Meyâfârikîn, Âmid ve suğurun valiliğine Mihrân b. Meymûn b. Mihrân vali olarak görevlendirildi ve Hişâm b. Abdülmelik döneminde görevden alınıp onun yerine Mervan b. Muhammed atanıncaya kadar görevde kaldı. Mervan halife oluncaya kadar bölgede vali olarak kaldı. Halife olunca Âmid ve Meyyâfârikîn'e Ebû 'Âmir b. Ebân ve İsmail b. Said'i görevlendirdi. Bu kişiler, Emevî devleti yıkılıncaya kadar görev yaptılar.⁹

C. Abbasîler Döneminde Meyyâfârikîn

Abbasîler döneminde Diyâru Bekr bölgesi bir taraftan Haricî isyanlarıyla çalkalanırken, diğer taraftan da Bizans'ın saldırılarına maruz kalmıştır. Bu sırada bölgede yaşayan kabilelerin hâkimiyet tesis etme mücadelesi devam etmektedir.

Meyyâfârikîn'i etkileyen Haricî isyanlarından biri, 176/792'de ayaklanan el-Fudayl [veya el-Fadl] b. Ebî Said isyanıdır. el-Fudayl, Diyâru Bekr'in birçok şehrine giderek haraç aldı. Meyyâfârikîn'e de uğrayan el-Fudayl, ahaliyle 10.000 dirhem karşılığında anlaştı. Daha sonra Musul'a yönelerek Musul ordusunu Zap nehri yakınında hezimetle uğrattıysa da aralarında meydana gelen bir başka çatışmada adamlarıyla birlikte öldürüldü.¹⁰

Bölgede isyan çıkarıp Meyyâfârikîn'e uğrayan Haricîlerden biri de el-Velid b. Tarîf eş-Şeybânî'dir. Velid, kavminden 30 kişiyle Fırat taraflarında ayaklandı. Bu arada askerleri de çoğalmıştı. Meyyâfârikîn'liler 20.000 dirhem ödemek üzere kendisiyle anlaşma yaptılar. Uğradığı başka şehirlerden de haraç alan Velid, Harun Reşid'in komutanlarından Yezîd b. Mezyed tarafından öldürüldü (179/795).¹¹

Halife Mustaîn, Ali b. Yahya el-Ermenî'yi 249/863 yılında Ermeniyeye bölgesine vali olarak tayin etti. Bu bölgede karışıklık vardı. Ali b. Yahya, Meyyâfârikîn'e gitti. Rumlar bölgeye saldırıda bulundular. Şehrin ahalisinden bir grup valiyle, onlara karşı koymak üzere Rumları karşılamayı görüştüler. Onların komutasında Rumlara karşı koyan Ali, şiddetli çarpışmalara girdi; ancak çarpışmalarda hayatını kaybetti. Rumlar, Ali'nin öldürülmesini büyük bir fetih addettiler.¹²

⁸ Dîneverî, I, 297.

⁹ İbn Şeddâd, I, 159.

¹⁰ Halîfe b. Hayyât, I, 371; Demircan, "Diyâru Bekr'de Haricî İsyânları", s. 164-165.

¹¹ Halîfe b. Hayyât, I, 369.

¹² Ya'kûbî, I, 314; Taberî, V, 357.

331/943'de Rumlar Erzen, Meyyâfârikîn ve Nusaybin'e saldırarak birçok kimseyi öldürüp esir aldılar. Ellerindeki esirlere karşılık Urfa'daki kilisede bulunan, Hz. İsa'nın resminin üzerinde bulunduğu mendili istediler. Mendil onlara gönderilince esirleri serbest bıraktılar.¹³

1. Şeyhoğulları Döneminde Meyyâfârikîn

Diyâru Bekr bölgesine hâkim olan hanedanlardan biri Bekr'in bir kolu olan Şeybân kabilesine mensup Şeyhoğullarıdır. Hanedanın kurucusu olan İsa b. eş-Şeyh, Diyâru Bekr bölgesine hâkim olduğunda oğullarından Muhammed'i Âmid'e, Ahmed'i ise Meyyâfârikîn'e tayin etti. Ahmed, vefatına kadar (Zilhicce 285/Aralık 898) şehre hâkim olmaya devam etti. Meyyâfârikîn Camiine, - üzerindeki kitabeye göre 273/886-887'te inşa edildiği anlaşılan- bir minare eklemiştir. Ayrıca kible tarafındaki burcu inşa ettirmiş olup üzerinde ismi yazılıdır.¹⁴ Vefatından önce Âmid'e de hâkim olan Ahmed yerine oğlu Muhammed'i veliaht bıraktı. Ancak Ahmed'in ölümünden sonra Halife Mu'taz'ı Diyâru Bekr üzerine harekete geçti. Âmid'i savaşla ele geçirdikten sonra gönderdiği bir birlik, Meyyâfârikîn'i sulhla ele geçirdi (286/899). Mu'taz'ı, Diyâru Bekr'e hâkim olduktan sonra el-Fadl b. İmrân'ı bölgeye vali olarak görevlendirdi. Halife dönüştü ölünce yerine geçen Müktefî de el-Fadl'ı görevinde bıraktı. Halife Razî, 322/934'de Meyyâfârikîn'e Said b. Âsım'ı vali tayin etti. Bu sırada Rumların şehir üzerindeki baskısı da artmıştı. Bir süre sonra görevden azledilerek yerine Ebû Ali b. Ca'fer ed-Deylemî'yi görevlendirdi.¹⁵

2. Hamdanîler Döneminde (292-394/905-1004) Meyyâfârikîn

Hamdanîler döneminde Meyyâfârikîn'in siyasî önemi artarak devam etti. Nâsiruddevle, Halife Muktedir tarafından Diyâru Rabîa'nın batısı ile Nusaybin, Sincar, Habur, Meyyâfârikîn ve Erzen'in yönetimiyle görevlendirildi (318/930). Halife Muktedir'in Munis tarafından öldürülmesinden sonra Kâhir Billah'ın halife olması üzerine Musul valiliğine getirildi (320/932). Kısa süre sonra da görevinden azledildi (321/933).¹⁶ Halife Râzi, önce Nâsiruddevle'nin amcası Ebu'l-Ala Said'i Musul'a vali olarak tayin etmişse de daha sonra Nâsiruddevle'yi vali olarak atamak zorunda kaldı (323/935).¹⁷ Nâsiruddevle, 323/935'te Meyyâfârikîn ve Âmid'in yönetimini kardeşi Seyfuddevle Ali'ye (iktidarı: 333-356/944-967) verdi.¹⁸ Hamdanîler, şehrin sekiz kapısından biri olan Bâbu'l-ferah ve'l-ğamm'ın yakınında kendileri için bir saray yaptılar.¹⁹

¹³ Hemdânî, s. 135-136; Suyûtî, I, 341.

¹⁴ İbn Şeddâd, I, 156, 160.

¹⁵ İbn Şeddâd, I, 160.

¹⁶ Güner, "Nâsiruddevle", *TDVİA*, XXXII, 402.

¹⁷ Tokuş, s. 32.

¹⁸ İbn Şeddâd, I, 161; Yınanç, "Diyarbakir", *İA*, III, 608.

¹⁹ Savran, "Meyyâfârikîn", *TDVİA*, XXIX, 511; Minorsky, "Meyyâfârikîn", *İA*, VIII, 198. Zikredilen kapının kible yönündeki köşesinde bulunan taşın üzerinde sevinç ve üzüntüyü temsil eden iki figür bulunuyordu. Sevinçli, alkış çalan bir adam; üzüntüyü, başının üstünde bir kaya taşıyan bir adam şeklinde tasvir etmişlerdi (İbn Şeddâd, I, 156).

Bu dönemde bölge, sık sık Bizanslıların baskı ve yağmasına maruz kalıyordu. Düzenlenen saldırılar, ganimet toplama, taciz etme ve korkutma amacına yönelik olup kalıcı bir hâkimiyet tesis etme amacı taşııyordu. Müslümanlar da benzer seferlerle bu saldırılara cevap veriyorlardı. Sıcak savaş bölgesi içinde bulunan şehir, ileride anlatacağımız gibi Mervanîler döneminde nispeten sükûn bulmuşsa da kalıcı bir istikrar yakalayamadığı için sık sık göç vermiştir. 330/942'de Bizanslılar, Meyyâfârikîn ve Erzen'de birçok tahribat yaparak esirler aldılar.²⁰ Seyfuddevle, Receb 345/Ekim 956'da Rum memleketleri üzerine sefere çıktı. Ganimetlerle döndüğü bu seferden sonra Bizanslılar Meyyâfârikîn'e saldırarak yağma ve tahribat yaptıktan sonra geri döndüler.²¹ Çok geçmeden Seyfuddevle saldırılara karşılık verdi (346/956-957). Rumlar da tekrar Meyyâfârikîn ve çevresine saldırarak yağma yaptılar.²² 348/959'da Bizanslılar Meyyâfârikîn'e gelerek şehri bir süre kuşattılar; sonra buradan ayrılarak Âmid'i kuşattılar. Ardından Diyâru Bekr'in diğer şehirlerine saldırarak tahrip ettiler.²³ 354/965'te Âmid ve etrafını talan ettikten sonra Meyyâfârikîn üzerine yürüdüler. Seyfuddevle, bu Rum ordusunu mağlup ederek geri çekilmek zorunda bıraktı.²⁴ Rumlar 355/966'da İmparator II. Nikephoros Phokas komutasında tekrar Diyâru Bekr bölgesine geldi. Âmid'i alamayan İmparator, Dara, Nusaybin ve Meyyâfârikîn çevresinde korku salarak bölgeden ayrıldı.²⁵

Muharrem 347/Mart-Nisan 958'de Nâsiruddevle'nin iltizam parasını göndermemesi üzerine Büveyhî Emiri Muizzuddevle Musul üzerine harekete geçti. Buradan ayrılan Nâsiruddevle Nusaybin'e, adamlarının çoğunun Muizzuddevle'den eman almaları üzerine Meyyâfârikîn'e, oradan da kardeşi Seyfuddevle'nin yanına Halep'e kaçtı.²⁶ Seyfuddevle, kardeşi ile Muizzuddevle arasında tekrar barış tesis etmek için Muizzuddevle'ye haber gönderdi ve Nâsiruddevle'nin yıllık 2.900.000 dirhem vergi ödemesi koşuluyla Muizzuddevle ile anlaşma yaptı.²⁷

352/963 yılında Hamdanîlerin mevalisinden Neca adlı biri Meyyâfârikîn'de isyan çıkarttı; ancak 354/965 yılında öldürüldü.²⁸

Meyyâfârikîn'de doğan Seyfuddevle el-Hamdanî Halep'te vefat etti (356/967). Cenazesi Meyyâfârikîn'e götürülerek annesiyle kız kardeşinin yanına defnedildi.²⁹

²⁰ Yınanç, "Diyarbakir", *İA*, III, 609.

²¹ İbnu'l-Esîr (1), IV, 27; İbn Kesîr, XI, 261.

²² İbn Tağrıberdî, I, 397; Tokuş, s. 63.

²³ İbn Şeddâd, I, 161.

²⁴ İbn Haldûn, IV, 241; Yınanç, "Diyarbakir", *İA*, III, 609; Tokuş, s. 69.

²⁵ Tokuş, s. 69.

²⁶ İbn Tağrıberdî, I, 381; İbn Kesîr, XI, 263-264; İbn Haldûn, IV, 238; Tokuş, s. 43.

²⁷ İbn Kesîr, XI, 264.

²⁸ İbnu'l-Adîm, I, 27; İbn Şeddâd, I, 161; V. Minorsky, "Meyyâfârikîn", *İA*, VIII, 198.

²⁹ İbnu'l-Esîr (1), IV, 44; İbn Asâkir, III, 24; İbn Tağrıberdî, I, 394; İbnu'l-Adîm, I, 28; İbn Kesîr, XI, →

Seyfuddevle, Halep emiri olmasına rağmen Meyyâfârikîn'e çok ehemmiyet verirdi. Onun döneminde şehir önemli bir bilim ve kültür merkezi haline geldi. Bu dönemde şehre uğrayan âlim ve şairler arasında Abdurrahîm b. Nübâte, Kadı Ebû Bekr b. Karîa, el-Mütenebbî ve Ebu Firâs gibi kimseler zikredilebilir. Şehrin sekiz kapısından biri olan Meydan Kapısının Seyfuddevle tarafından açıldığı nakledilir. O, Ali b. Vehb burcunun yanına Kasru'l-atîk denen sarayı inşa ettirmiş; yıpranan şehrin surunu onarmıştır. Ayrıca şehrin su kanalları da Seyfuddevle tarafından yaptırılmıştır. Seyfuddevle'nin vefatından bir süre sonra kız kardeşi Cemile, onun yapılmasına karar verdiği şehrin etrafındaki su hendeğinin yapımına başlayarak (362/973) kısa sürede bitirdi.³⁰

Babası Seyfuddevle öldüğünde Meyyâfârikîn'de bulunan Sa'duddevle Ebu'l-Mealî Şerif el-Hamdanî, babasını defnettikten sonra bey'at almak için Haleb'e gitti.³¹ Ancak 357/968'de bir Haçlı birliği Halep üzerine harekete geçince oradan ayrılarak Meyyâfârikîn'e döndü.³²

Zilkâde 358/Eylül-Ekim 969'da Nâsiruddevle'nin oğlu Ebu'l-Berekât el-Hamdanî, Meyyâfârikîn'i ele geçirmek için harekete geçti. Seyfuddevle'nin hanımı şehrin kapılarını kapatarak şehre girmesini engelledi. Sonra da Ebu'l-Berekât'la 200.000 dirhem ve daha önce Seyfuddevle'nin elinde bulunan Nusaybin yakınlarındaki köyleri vermek suretiyle anlaştı.³³

3. Büveyhîler Döneminde Meyyâfârikîn

Meyyâfârikîn, Hamdanîlerden sonra Büveyhoğulları hâkimiyetine girdi. 362/973-974 yılında Ebû Tağlib b. Nâsiruddevle'nin kardeşi Hibetullah, şehir civarında Bizanslıları mağlup etti.³⁴ Ebû Tağlib, Büveyhoğulları arasında meydana gelen iktidar kavgasında bir ara Adududdevle'ye karşı Bahtiyar'ı destekledi; ancak Şevval 367/Mayıs 978'de aralarında meydana gelen savaşta Adududdevle galip geldi ve Bahtiyar savaşta öldürüldü. Adududdevle, Musul üzerine yürüyerek buraya hâkim oldu. Ebû Tağlib, yanında Bahtiyar'ın oğlu Merzuban, kardeşi Muizzuddevle'nin çocukları ve hanımı olduğu halde önce Nusaybin'e, oradan da Meyyâfârikîn'e giderek orada ikamet etti. Adududdevle, Ebû Tağlib'e karşı Ebu'l-Vefa Tahir b. Muhammed'i gönderdi. Bunun üzerine Ebû Tağlib, Bitlis taraflarına gitti. Ebu'l-Vefa'nın gelmesi üzerine şehrin kapıları kapatıldı. Ebu'l-Vefa onu takip etmek için oradan ayrıldı; ancak daha sonra gelecek şehri kuşatıp ele geçirdi (368/979).³⁵ Ebu'l-Vefa, buraya Ebû Ali el-Hasan b. Ali'yi vali tayin etti ve zarar gören şehrin surlarını tamir ederek üzerine Adudud-

→ →
299; Ebu'l-Fidâ, I, 222; İbn Haldûn, IV, 242; Ziriklî, IV, 303; İbn Şeddâd, I, 162; Tufantoz, s. 55.

³⁰ İbn Şeddâd, I, 156-157, 161, 162, 163.

³¹ Ziriklî, III, 162; Sobernheim, "Hamdanîler", İA, V/I, 180.

³² Ziriklî, III, 162.

³³ İbnu'l-Esîr (1), IV, 49.

³⁴ İbnu'l-Esîr (1), IV, 57; Ebu'l-Fidâ, I, 226; Minorsky, "Meyyâfârikîn", İA, VIII, 198; Yınanç, "Diyârbekir", İA, III, 609.

³⁵ İbnu'l-Esîr (1), IV, 78-79; İbn Kesîr, XI, 330; İbn Şeddâd, I, 163; Minorsky, "Meyyâfârikîn", İA, VIII, 198; Savran, "Meyyâfârikîn", TDVİA, XXIX, 511.

devle'nin adını yazdırdı.³⁶

4. Mervanîler (373-478/983-1085) Döneminde Meyyâfârikîn

Meyyâfârikîn'in yıldızının parladığı dönem Mervanîlerin hâkimiyet zamanıdır. Bu dönemde, Mervanîlerin merkezi olan şehir, âlim ve şairlerin de önemli uğrak yerlerinden biri haline gelmişti. Mervanoğulları dönemi, aynı zamanda bölgenin etnik yapısının önemli değişikliğe uğradığı bir dönem olmuştur.

Adududdevle'nin ölümünden sonra Meyyâfârikîn Kürt asıllı Bâz'ın (iktidarı: 373-380/983-990) eline geçti. Anlatıldığına göre Bâz, Halep Hamdanoğulları emiri Sa'duddevle b. Seyfuddevle'nin elinde olan Meyyâfârikîn'e, halka iyi davranacağına dair söz vererek sahip olmuş; ardından da şehrin valiliğine kardeşi Ebu'l-Fevâris Hüseyin'i getirmiştir.³⁷

Diğer taraftan Adududdevle'nin ölümünden sonra Büveyhoğulları arasındaki taht kavgasını Samsâmuddevle kazanınca Bâz'a karşı gönderdiği iki ordu da yenilgiye uğradı. Daha sonra Musul'u ele geçiren Bâz'ın tehlikeli bir şekilde güçlenmesi üzerine Samsâmuddevle, ona karşı iyi teçhiz edilmiş büyük bir ordu gönderdi. Bu orduyla Bâz arasında meydana gelen savaşta Bâz yenilgiye uğrayarak Musul'dan kaçtı (Safer 374/Temmuz-Ağustos 984).³⁸ Buradan Diyâru Bekr'e giden Bâz, kısa sürede toparlanmayı başardı. Bir süre devam eden mücadeleden sonra taraflar arasında yapılan anlaşmayla Diyâru Bekr ve Tur Abdin bölgesinin batı tarafı Bâz'a verildi.³⁹

Bâz, Meyyâfârikîn'in Deylemli muhafızlarını öldürmüş, sahip olduğu bölgeyi Büveyhîlerden Samsâmuddevle'ye ve bu arada Musul'a dönmüş bulunan Nâsiruddevle'nin oğullarına karşı savunmayı ve elinde tutmayı başarmıştı. Buna rağmen aralarında vuku bulan savaşta hayatını kaybetti.⁴⁰

Bâz'ın öldürülmesinin ardından yeğeni Ebû Ali Hasan b. Mervan (iktidarı: 380-387/990-997) iktidarı ele geçirerek Meyyâfârikîn'e yerleşti (380/990). Bundan sonra şehir yaklaşık bir asır boyunca Mervanîlerin başşehri oldu.⁴¹

Ebû Ali, Meyyâfârikîn'de şehir ahalsinin muhalefeti altında iktidarını pekiştirmeye çalıştı. Daha önce şehre hâkim olan Halep Hamdanîlerinden Seyfuddevle, buraya çok önem vermiş ve ahalinin sevgisini kazanmıştı. Hamdanoğullarına duyulan bu muhabbet, Mervanoğullarına başta tepki gösterilmesine neden oluyordu. Meyyâfârikîn ahalsinin kendisine karşı sahip olduğu menfi duyguları bilen Ebû Ali bir bayram günü şehir dışındaki namazgâha gideceğini ilan ederek ahalinin şehrin dışına çıkmasını sağladı. Ardından şehrin kapılarını kapattıran Ebû Ali, surlar üzerinde oturan şehrin ileri gelenlerinden bazı kimseleri

³⁶ İbn Şeddâd, I, 157.

³⁷ İbn Şeddâd, I, 163; Tufantoz, s. 62.

³⁸ Tufantoz, s. 62-63.

³⁹ İbnu'l-Ezrak, s. 72; Tufantoz, s. 63-64.

⁴⁰ Savran, "Meyyâfârikîn", *TDVİA*, XXIX, 511.

⁴¹ Savran, "Meyyâfârikîn", *TDVİA*, XXIX, 511.

yakalatıp surlardan attırmak suretiyle öldürttü. Daha sonra ahaliden bazı kim-seleri içeri aldırarak özellikle kendisine muhalif olanların eşyalarını dışarı taşı-tırıp şehri terk etmelerini istedi. Buradan ayrılan insanların bir kısmı Ebû Ali'nin ölümünden önce şehre dönmüşlerse de bir kısmı gittikleri yerlerde kaldı.⁴²

Hamdanîler, şehrin hâkimiyetini kaybetsele de şehre ilgilerini kesmediler. Nitekim Ebû Ali Hasan'ın valisi Mammâ, 384/994 yılında Hamdanîlerin desise-leriyle tahrik edilen halkın isyanını bastırdı.⁴³

Halep Hamdanîlerinin Emiri Sa'duddevle'nin kızıyla evlenmek isteyen Ebû Ali, 386/996 yılında şehrin ileri gelenlerinden bir heyeti gelini almaları için Ha-lep'e gönderdi. Kendisi de düğün için Âmid'e gitti. Ancak burada uğradığı bir su-ikast sonucu hayatını kaybetti. Ebû Ali'nin Âmid'in ileri gelenlerinden biri olan Abdülber'in öncülüğünde İbn Dimne tarafından öldürülmesi üzerine kardeşi Ebû Mansur Said, Meyyâfârikîn'e döndü ve Mümehhiduddevle (iktidarı: 387-401/997-1011) lakabıyla emir ilan edildi.⁴⁴ İktidar dönemi kısa sayılabilecek olan Mümehhiduddevle, 401/1011 yılında veziri Şerve tarafından öldürtüldü. İktidarı döneminde şehrin surlarını tamir ettirerek üzerine adını yazdırdı.⁴⁵

Mümehhiduddevle'nin ölümünden sonra Şerve şehre hâkim oldu; ancak bu sırada Siirt'te sürgünde bulunan Mümehhiduddevle'nin kardeşi Nasruddev-le Ebû Nasr (401-453/1011-1061) şehrin kontrolünü tekrar ele geçirmek için harekete geçti. Şerve, Bizans imparatoruna mektup yazarak desteğini istedi. Şehirlerini Bizanslılara teslim edeceğinden korkan Meyyâfârikîn ahalisi, ayak-landı. Şerve'nin Emniyet Müdürü İbn Felyûs'u ele geçiren halk onu öldürdü. Bunun üzerine Şerve şehrin ileri gelenlerini çağırarak onlardan eman istedi. Görüştüğü şahıslar, onunla Nasruddevle arasında arabuluculuk yapacaklarına söz verdiler. Sığındığı burçtan inen Şerve, şehrin ileri gelenlerinden Ebû Tayyib Muhammed b. Ubeyd b. el-Mihver'in evinde görüştüğü şahıslara tekrar yemin ettirdi. Buna rağmen Ebû Tayyib, halkın Şerve'nin sarayını yağmalamasını en-gelleyemedi. Sarayı yıkan halk, Nasruddevle'ye mektup yazarak şehre gelmesi-ni istediler. Karargâhı şehrin bir fersah uzağında olan Nasruddevle, ordusuyla şehrin yakınına gelerek Şerve'yi teslim etmelerini istedi. Ancak aralarında Şer-ve'nin teslim edilip edilmemesi hususunda ihtilaf çıktı. Bunun üzerine Ebû Tay-yib liderlikten çekildi. Yerine Ebû Tâhir b. Hammamî getirildi. Bir süre sonra o da aynı sebepten dolayı reislikten ayrıldı. Onun yerine Ebu'l-Hasan Ahmed b. Vâsif el-Bezzâz getirildi. Nasruddevle, Safer 401/Ekim 1010'da yaptığı saldırı-dan bir sonuç alamadı. Kışın bastırması üzerine askerlerinin bir kısmını Meyyâfârikîn'de bırakarak Erzen'e gitti. Receb 401/Şubat 1011 sonunda tek-rar Meyyâfârikîn'e dönerek kuşatmayı şiddetlendirdi. İbn Vâsif, ona haber gön-

⁴² İbnu'l-Ezrak, s. 82-84; İbnu'l-Esîr (2), IX, 70-71; İbn Şeddâd, I, 165; Tufantoz, s. 69-70.

⁴³ Minorsky, "Meyyâfârikîn", *İA*, VIII, 198; Savran, "Meyyâfârikîn", *TDVİA*, XXIX, 511.

⁴⁴ İbnu'l-Ezrak, s. 86-91; Ebu'l-Fidâ, I, 235; Tufantoz, s. 70-71.

⁴⁵ İbnu'l-Ezrak, s. 99, 102-104, 155; İbn Şeddâd, I, 157, 166.

dererek şehri teslim etmesi halinde kimseye dokunulmayacağına dair teminat istedi. Nasruddevle'nin teminat vermesi üzerine İbn Vâsıf ahaliyle istişare etti. Dilediğini yapmakta serbest olduğunu söylemeleri üzerine şehrin kapılarını Nasruddevle'ye açtırdı. Zilhicce 401/Temmuz 1011'de şehre giren Nasruddevle Ebû Nasr saray yıkıldığı için Şerve'nin evine gitti. Erzen valisi Hoca Ebu'l-Kasım vezir tayin edildi. Nasruddevle, Meyyâfârikîn'de asayışı sağladıktan sonra Şerve ve adamlarını öldürdü; şehir ahalisinden kendisine karşı çıkanları da oradan uzaklaştırdı.⁴⁶ Zilhicce 403/Haziran 1013'te Abbasî Halifesi el-Kâdir Billâh ve Büveyhî hükümdarı Sultânuddevle Ebû Nasr'ın elçileri gelerek kendisini Diyâru Bekr hâkimi olarak tanıdıklarını bildirdiler. Abbasî Halifesi, ona Nasruddevle unvanı verdi.⁴⁷

Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Diyâru Bekr seferi sırasında öncü birlikleri Meyyâfârikîn'e geldiler. Nasruddevle buradan çıkarak Âmid'e sığındı. Şehre giren askerler, yağma yaparak ahalinin bir kısmını öldürdüler. Tuğrul Bey'e 100.000 dinar gönderen Nasruddevle, zorlukla onu ikna ederek barış yapılmasını sağladı.⁴⁸

el-Besâsirî'nin Bağdat'ı istila edip Fatımîler adına hutbe okuttuğu sırada halifeliğin tek varisi olup daha sonra el-Muktedî Biemrillah lakabıyla halife olan Halife el-Kâim'in torunu Ebu'l-Kâsım Abdullah, karışıklığın olduğu bölgeden uzaklaştırılmak için Nasruddevle'nin yanına Meyyâfârikîn'e gönderildi. Nasruddevle, veliahdı büyük bir memnuniyetle kabul ederek Âmid'e gönderdi. Tuğrul Bey, İbrahim Yinal ve el-Besâsirî'yi bertaraf ettikten sonra veliahdın gönderilmesini istedi; Nasruddevle de onu 200.000 dinar ve çeşitli armağanlarla Bağdat'a gönderdi.⁴⁹

Uzun iktidar döneminde etrafındaki Şii hanedanlara rağmen Sünnîlerin sığınağı olan Nasruddevle 453/1061'de 77 yaşında vefat edince saraya defnedildi; ancak bir süre sonra nâşi 456/1064'te Muhdesse Camii meydanındaki aile mezarlığına taşındı.⁵⁰

Nasruddevle, daha önce iç mücadeleler sırasında tahrip olan Meyyâfârikîn'in surlarını tamir ettirdi. Şehre bir bimaristan inşa ettirdi. Hüseyniye köprüsü, musalla, Muhdesse Camii, çarşılar ve hamamlar onun inşa ettirdiği diğer yapılar arasındadır.⁵¹ Nasruddevle döneminde şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere -biri hayırsever bir tacir tarafından yaptırılmış olan- üç kanal inşa edilmiştir.⁵² Bunlardan başka iktidara geldikten kısa bir süre sonra 403/1012 yılının başında inşaatına başlayıp yılsonunda bitirdiği güzel bir saray da inşa et-

⁴⁶ İbnu'l-Ezrak, s. 109-115; Tufantoz, s. 75-77.

⁴⁷ İbnu'l-Ezrak, s. 118; Tufantoz, s. 78.

⁴⁸ Tufantoz, s. 101.

⁴⁹ İbnu'l-Ezrak, s. 148-152; Tufantoz, s. 102.

⁵⁰ İbnu'l-Ezrak, s. 166; İbn Tağrîberdî, II, 5; Tufantoz, 103-104.

⁵¹ İbnu'l-Ezrak, s. 122, 127-128, 138, 141. 155-156, 159; İbn Şeddâd, I, 157.

⁵² İbnu'l-Ezrak, s. 156-157.

tirmiştir.⁵³ Hayırsever bir yönetici olan Nasruddevle, bazı vergileri kaldırdığı gibi fakirlere gıda yardımı yapmayı âdet haline getirmişti.⁵⁴ Bu dönemde şehir büyük bir gelişme gösterdi. Şehre her taraftan tacirler gelirdi. Halk zenginleşmiş ve bolluğa kavuşmuştu.⁵⁵ Nasruddevle'ye kendisinden önce Fatımi Halifesi el-Hâkim'e vezirlik yapan Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Ali el-Mağribî ile daha sonra Abbasî halifesi el-Kâim Biemrillah'a vezirlik yapacak olan Fahruddevle İbn Cehîr'in vezirlik yapması⁵⁶ Mervanîler devletinin bu dönemde sahip olduğu önemi göstermektedir.

Şehirdeki önemli yapılardan biri olan hastane, Nasruddevle tarafından Nasturî bir Hıristiyan olan Zâhidü'l-Ulemâ Ebû Saîd Mansûr b. İsa'nın denetiminde yaptırılmıştır. Hastanenin yapılış sebebiyle ilgili şöyle bir olay anlatılır: Nasruddevle'nin bir kızı ağır bir hastalık geçirmiş; iyileşmesi halinde ağırlığınca dirhem bağışlayacağını adamıştı. Zâhidü'l-Ulemâ onu iyileştirdiğinde sözünü hatırlatıp bu parayla bir hastane inşa etmesini tavsiye etti. O da Zâhidü'l-Ulemâ'ya gerekli tıbbî gereçlerle donatılmış bir hastane yapmasını emretti.⁵⁷ Ayrıca hastanede hizmetlerin düzenli olarak yürütülebilmesi için de köyler ve mülkler vakfetti.⁵⁸

Nasruddevle'nin ölümünden sonra veliahdı olan oğlu Nizâmuddin Ebu'l-Kâsım Nasr'a (iktidarı: 453-472/1061-1080) bey'at edildi. Ağabeyi Said önce bey'at ettiyse de daha sonra emirliğin kendi hakkı olduğunu söylemeye başladı. Destek istemek için Tuğrul Bey'in yanına giden Said, Diyâru Bekr'e bir orduyla geri döndü. Said, Meyyâfârikîn'i kuşattı. Vezir İbn Cehîr, yanına giderek kuşatmayı kaldırmasını istedi ve ona birçok mal ve ikta vermeyi teklif etti. Said'in önerilen şartları kabul etmesi üzerine iki kardeş arasında anlaşma sağlandı. Anlaşmaya göre Âmid'in yönetimi Said'e (iktidarı: 453-455/1061-1063) bırakıldı. Ancak daha sonra Said, kardeşine karşı gücünü artırmak için bazı anlaşmalar yapınca Nizâmuddin, Âmid üzerine harekete geçti. Şehre giren Nizâmuddin, Mervanoğulları emirliğindeki iki başlılığa son verdi (455/1063). Ancak Said bir süre sonra tekrar taht iddiasında bulundu ve desteğini sağlamak için Selçuklu Sultanı Alparslan'ın yanına gitti. Alparslan, Mısır ve Anadolu seferi için Hemedan'dan yola çıkıp bazı yerleri fethedip Meyyâfârikîn yoluyla Diyâru Bekr'e girdiğinde Emir Said yanındaydı. Alparslan, Meyyâfârikîn yakınlarında konakladı. Yanındaki askerlerin ihtiyaçları için 100.000 dinar ve çeşitli armağanlar gönderen Nizâmuddin böylece itaat ettiğini göstermiş oldu. Ancak Alparslan, gönderilen paranın halktan zorla toplandığını öğrenince parayı geri göndererek sahiplerine iade edilmesini istedi. Nizamülmülk, Meyyâfârikîn'e giderek Emir

⁵³ İbnu'l-Ezrak, s. 117-118; İbn Şeddâd, I, 157.

⁵⁴ Tufantoz, s. 79.

⁵⁵ İbnu'l-Ezrak, s. 157.

⁵⁶ İbnu'l-Ezrak, s. 162, 170.

⁵⁷ İbn Ebi Usaybi'a, I, 236; Ahmed İsa Bey, s. 198-199.

⁵⁸ İbn Şeddâd, I, 157.

Nizâmuddin ile görüştü ve onu Sultan'ın huzuruna çıkması için ikna etti. Bunun üzerine Nizâmuddin, kendi hazine ve haslarından hazırladığı 100.000 dinar ve çeşitli hediyelerle Sultan'ın huzuruna çıktı. Nizamülmülk'ün anlattıkları sayesinde Alparslan'ın Nizâmuddin hakkındaki düşünceleri değişti. Bundan sonra emirliğe getireceğine dair söz verdiği Said'e yüz vermemeye başladı. Nizamülmülk'ün Sultan'dan izin alması üzerine Said, bir gün avlanırken yakalanarak Nizâmuddin'e teslim edildi. Nizâmuddin, Said'i el-Hettah kalesine gönderip hapsedirdi. Nizâmuddin ise Sultan'ın yanında bir süre kaldıktan sonra Meyyâfârikîn'e gitti. Gözetim altında tutulan Said, kardeşinden kendisine bir yerin beylik olarak verilmesini istedi. Nizâmuddin, tekrar Âmid'i kardeşine verdi. Ancak daha sonra kardeşi ile aralarında meydana gelen hadiseleri düşünerek pişmanlık duydu. Bir cariye ile anlaşarak kardeşini Âmid'te zehirlenmek suretiyle öldürttü. Nizâmuddin 472/1080'de Meyyâfârikîn'de ölünce yerine büyük oğlu Nâsıruddevle Ebu'l-Muzaffer Mansur tahta çıktı. Nizâmuddin döneminde şehrin imarına çok önem verilmiş; surların birçok yeri yükseltip tahkim edilmiştir.⁵⁹

Mervanîler devletinin yıkılışında etkin rolü olan Vezir Fahruddevle İbn Cehîr (398-483/1007-1090) Âmid'e giderek Nasruddevle Ahmed b. Mervan'ın (472-478/1080-1085) veziri olmuş; daha sonra Bağdat'a gidip Abbasî halifeleri Kâim ve Muktedî dönemlerinde vezirlik yapmıştı.⁶⁰ Görevden azledildikten sonra Melikşah onun emrine bir ordu vererek Diyâru Bekr'i Mervanîlerden alması kaydıyla bu bölgeye vali tayin etti. Fahruddevle, bu harekât sırasında askerlerinin bir kısmını Âmid'e gönderirken kendisi de Meyyâfârikîn'i kuşattı. Kuşatma uzun sürünce kışı geçirmek üzere Siirt taraflarına gitti. Bahar geldiğinde kuşatmada bıraktığı askerlerinin yanına dönen Fahruddevle, Melikşah'ın gönderdiği Artuk Bey komutasındaki takviye kuvvetlerle kuşatmayı ağırlaştırdı. Daha sonra kuvvetlerin bir kısmıyla Âmid'e gitti. Mansur, Ukayloğlu Şerefuddevle Müslim b. Kureyş'in desteğini alarak Âmid'e geldi. Aralarında meydana gelen görüşmeler sırasında Fahruddevle'nin ordusundaki Türkmenler, barış yapılmasını istemedikleri için Arapların çadırlarını ve hayvanlarını yağmaladılar. Fahruddevle ile komutan Artuk Bey arasında ortaya çıkan ihtilaf sebebiyle Artuk Bey'in oradan ayrılması üzerine Fahruddevle'nin gücü zayıfladı. Fahruddevle, Âmid önlerinden ayrılıp Meyyâfârikîn'e gitti. Bir süre Meyyâfârikîn önlerinde kaldıktan sonra oradan Ahlat'a gitti. Nâsıruddevle, hazırladığı hediyelerle Sultan Melikşah'ın yanına giderek şartlarını kabul edeceğini söylediye de Melikşah, Diyâru Bekr'in fethinden vazgeçmedi. Nihayet Fahruddevle, 6 Cemaziyelâhîr 478/29 Eylül 1085'te Meyyâfârikîn'in bütün burçlarını ele geçirerek Mervanîler devletine son verdi. Melikşah, Mansur'a Bağdat ile Tekrit arasındaki

⁵⁹ İbnu'l-Ezrak, s. 169, 173-175, 178-179, 184-185, 186; İbn Şeddâd, I, 173; Tufantoz, s. 104-109, 112.

⁶⁰ İbnu'l-Ezrak, s. 169-170; Zirikî, VII, 22.

Harbe'yi ikta olarak verdi.⁶¹

Meyyâfârikîn bir süre (478-485/1085-1093) valiler eliyle yönetildikten sonra, Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklık sırasında şehre vali tayin edilmemesi üzerine Meyyâfârikîn halkından bazı kimseler Nâsiruddevle Mansur'u başlarına geçmek üzere davet ettiler. O da 486/1093'te şehre gele- rek yönetime el koydu. Daha sonra buraya Melikşah'ın kardeşi Tâcuddevle Tu- tuş hâkim oldu (486/1093). Son hükümdarlığı beş ay süren Mansur ise bağış- landı; ancak kısa bir süre sonra öldü (486/1094).⁶²

SONUÇ

Müslümanlar tarafından fethinden Mervanîlerin yıkılışına kadar geçen yak- laşık dört buçuk asırlık sürede Meyyâfârikîn'in bazen artan, bazen de azalan bir siyasî öneme sahip olduğu görülmektedir. Şehrin Bizanslıların ilgisini çeken bir merkez olduğu da anlaşılmaktadır. Emevîler dönemiyle Abbasîlerin ilk zamanla- rında merkezî idare tarafından tayin edilen eyalet valilerinin eliyle yönetilen şe- hir, mahallî yöneticilerin ortaya çıkmasıyla birlikte iktidar mücadelesinin alanla- rından biri haline gelmiştir. Abbasîler döneminde bölgeye hâkim olan Şeyhoğul- larından sonra Hamdanîlerin eline geçen şehir, daha sonra Büveyhîlerin, ardın- dan da Mervanîlerin hâkimiyetine geçmiştir.

Sağlam bir sura sahip olan şehir, Hamdanîlerden Seyfuddevle ile Mer- vanîlerden Nasruddevle döneminde büyük bir gelişme göstermiş; bu arada ilim adamları, şairler ve edebiyatçıların uğrak yerlerinden biri haline gelmiştir. Mer- vanîler döneminde şehrin, çevredeki devletlere yayılan Şiîliğe karşı Sünnîliğin sağlam bir kalesi olarak kalması, birçok Sünnî âlimin buraya sığınmasına vesile olmuştur. Âlim ve ediplerin Meyyâfârikîn'e ilgi göstermesi, şehrin maddî refahını gösteren delillerden biridir.

Kaynaklar

- » Ahmed İsa Bey, *Târîhu'l-bimâristânât fi'l-İslâm*, 2. Basım, Dâru'r-râidi'l-ğarbî, Beyrut 1401/1981.
- » el-Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, el-Mektebetü's-şâmîle (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » Çubukçu, Asri, "İyâz b. Ganm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul 2001.
- » Demircan, Adnan, "Diyâru Bekr'de Haricî İsyanları", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır)*, Diyarbakır 2004.
- » ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, el-Mektebetü's-şâmîle (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, el-Mektebetü's-şâmîle (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, Genişletilmiş 3. Basım, Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- » Güner, Ahmet, "Nâsiruddevle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, İstanbul 2006.
- » Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, el-Mektebetü's-şâmîle (el-isdâru's-sânî 2.09).

⁶¹ İbnu'l-Ezrak, s. 190-194; İbnu'l-Esîr (1), IV, 321; Ebu'l-Fidâ, I, 283; Tufantoz, s. 114-118. Meyyâfârikîn'in ele geçirildiği tarih, 6 Cemaziyevvel 478/30 Ağustos 1085 olarak da verilmiştir (İbnu'l-Cevzî, IV, 492).

⁶² İbnu'l-Ezrak, s. 206, 208-209, 216; Tufantoz, s. 119-122. Nâsiruddevle'nin Muharrem 489/ Ocak 1096'da vefat ettiği de nakledilir (İbnu'l-Esîr (2), X, 256).

- » el-Hemdânî, Muhammed b. Abdülmelik b. İbrahim Ebu'l-Fadl, *Tekmiletu Târîhi't-Taberî*, Thk.: Albert Yusuf Kenan, Matbaatu'l-Kasulikiyye, Beyrut 1958 (Mektebetü't-Târîh ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye 3.0).
- » el-Himyerî, Muhammed b. Abdulmun'im, *er-Ravdu'l-mi'târ fî haberî'l-aktâr*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » İbnu'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb fî târihi Haleb*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » İbn Ebî Usaybi'a, *'Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » İbnu'l-Esîr (1), *el-Kâmil fi't-târîh*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » İbnu'l-Esîr (2), *el-Kâmil fi't-târîh*, Dâru Sâdir, Beyrut 1399/1979.
- » İbnu'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, Çev.: Mehmet Emin Bozarslan, 2. Basım, Koral Yayınları, İstanbul 1990.
- » İbn Haldûn, *Târîh*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre fî zikri umerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » Minorsky, V., "Meyyâfârikîn", *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1993.
- » en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fî funûni'l-edeb*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » Savran, Ahmet, "Meyyâfârikîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara 2004.
- » Sobernheim, M., "Hamdanîler", *İslâm Ansiklopedisi*, V/1, İstanbul 1993.
- » Sönmez, M. Ali, "Hişâm b. Hakîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, İstanbul 1998.
- » es-Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » et-Taberî, *Târîh: Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » Tokuş, Ömer, *Hamdanîler (Siyasî, İçtimai, İlmî ve Kültürel Hayat)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2006.
- » Tufantoz, Abdurrahim, *Ortaçağ'da Diyarbekir: Mervanoğulları/ 990-1085*, Aça Yayınları, Ankara 2005.
- » el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » Yınanç, Mükrimin H., "Diyârbekir", *İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1993.
- » el-Vâkîdî, *Fütûhu's-Şâm*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).
- » ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, el-Mektebetü's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09).